

НОВІТНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

Кузнецов В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
в.о. провідного наукового співробітника
відділу дослідження проблем взаємодії
держави та громадянського суспільства
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1727-4019>*

Сийплові М.В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і процесу
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6131-9179>*

Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Новітні перспективи розвитку електронного судочинства при призначенні покарання.

У статті констатовано, що сьогодні Україна отримала статус кандидата на членство у ЄС з вимогою, зокрема посилення протидії корупції та продовження судової реформи. Ці виклики для національної безпеки передбачені в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021). Окремими заходами вирішення вказаних проблем визначено, зокрема розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій. Констатовано, що такі заходи вирішують здебільшого питання комунікації та доступу до правосуддя, але залишається без уваги достатньо перспективне питання використання інформаційних технологій саме при здійсненні правосуддя. Предметом нашого дослідження є питання запровадження електронного судочинства через використання суддями кібернетичних методів при призначенні покарання. Встановлено, що питання використання суддями кібернетичних методів при призначенні покарання сьогодні в Україні майже не досліджується та не знаходить відповідну реалізацію в концептуальних документах щодо реформування системи правосуддя.

Аналіз світового досвіду запровадження інформаційних технологій дозволив зробити висновок про їх використання при вирішенні різних юридичних питань: розкритті та розслідуванні злочинів, розширенні комунікації громадян з судовими органами, правової оцінки діянь тощо.

Зроблено висновок, що формування сучасного законодавства на принципах широкого застосування суддівської дискреції є «генетичною» рисою в історії розвитку законодавства республік колишнього СРСР. Констатовано, що недостатня визначеність кримінально-правових норм, багатозначність деяких термінів, варіативність покарання, відсутність в законі детальних і чітких правил призначення покарання – істотно ускладнюють правозастосовний процес. Все це призводить до різнобою у судовій практиці, до судових помилок, корупційних проявів і в підсумку – до зниження авторитету судової влади.

Аналіз положень доктрини кримінального права довів, що ідея формалізації призначення кримінального покарання не отримала належного розвитку, хоча і розглядалася в роботах окремих авторів. Визначено два напрямки використання кібернетичних методів при програмуванні процесу призначення покарання: повний та частковий. Зроблено висновок, що перспективним для запозичення при створенні нового кримінального законодавства та реформування правосуддя є дослідження Х. Алікперова

«Електронні ваги правосуддя», яке базується на матриці призначення покарання і алгоритмах його індивідуалізації.

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки: проблематика автоматизації прийняття судових рішень в сучасних умовах діджиталізації, реформування судової системи та пошуку нових ефективних засобів протидії корупції при здійсненні правосуддя в Україні, потребує нового осмислення і можливої рецепції для впровадження в правозастосовну діяльність; інформаційний прогрес не може бути залишений без належного контролю з боку держави і не повинен порушувати права і свободи людини; використання кібернетичних методів формалізації призначення покарання неможливе без стабільного кримінального законодавства та справедливих санкцій заборонювальних кримінально-правових норм, які відповідають суспільній небезпеці посягання; концептуальні документи щодо розвитку системи правосуддя повинні враховувати можливості використання сучасних технологій не тільки для розширення комунікації між суб'єктами, доступу до правосуддя, але й використання інформаційних технологій саме при здійсненні правосуддя.

Ключові слова: електронне судочинство, інформаційні технології, кібернетичні методи, кримінальний кодекс, покарання, правосуддя, стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства.

Kuznetsov V. V., Syiploki M. V. New prospects for the development of electronic justice in sentencing.

It is stated in the article that today Ukraine has received the status of a candidate for EU membership with the requirement, in particular, strengthening of anti-corruption and continuation of judicial reform. These challenges for national security are foreseen in the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023 (approved by the Decree of the President of Ukraine dated June 11, 2021 No. 231/2021). Separate measures to solve the specified problems are defined, in particular, the development of electronic justice taking into account world standards in the sphere of information technologies. It has been established that such measures mostly solve the issue of communication and access to justice, but the fairly promising issue of using information technology in the administration of justice remains neglected. The subject of our research is the issue of the introduction of electronic justice through the use of cybernetic methods by judges when imposing punishment. It has been established that the issue of the use of cybernetic methods by judges in sentencing is almost not investigated in Ukraine today and does not find appropriate implementation in conceptual documents on reforming the justice system.

The analysis of the world experience of information technologies' introduction makes it possible to draw a conclusion about its use in solving various legal issues: the detection and investigation of crimes, the expansion of communication between citizens and judicial authorities, the legal assessment of actions, etc.

It is concluded that the formation of modern legislation based on the principles of wide application of judicial discretion is a “genetic” feature in the history of the former USSR republics legislation development. It is noted that the insufficient definition of criminal legal norms, the ambiguity of some terms, the variability of the punishment, the absence of detailed and clear rules for the imposition of punishment in the law significantly complicate the law enforcement process. All this leads to differences in judicial practice, to judicial errors, manifestations of corruption and, as a result, to a decrease in the authority of the judiciary.

The analysis of the criminal law doctrine provisions proved that the idea of formalizing the appointment of criminal punishment did not receive proper development, although it was considered in the works of individual authors. Two directions of cybernetic methods using in the programming of the sentencing process have been identified: full and partial. It is concluded that the study of H. Alikperov “Electronic Scales of Justice”, which is based on the matrix of punishment and algorithms of its individualization, is promising for borrowing when creating new criminal legislation and reforming justice.

The conducted research makes it possible to draw the following conclusions: the issue of automating judicial decision-making in modern conditions of digitization, reforming the judicial system and finding new effective means of combating corruption in the administration of justice in Ukraine requires a new understanding and possible reception for implementation in law enforcement activities; informational progress cannot be left without proper control by the state and must not violate human rights and freedoms; the use of cybernetic methods of formalizing punishment is impossible without stable criminal legislation and fair sanctions of prohibitive criminal legal norms that correspond to the public danger of the offense; conceptual documents regarding the development of the justice system should take into account the possibilities of using

modern technologies not only to expand communication between subjects, access to justice, but also the use of information technologies specifically in the implementation of justice.

Key words: electronic justice, information technologies, cybernetic methods, Criminal Code, punishment, justice, strategy for the development of the justice system and constitutional justice.

Постановка проблеми. Широкомасштабна агресія з боку Російської Федерації (РФ) проти України засвідчила про численні проблеми забезпечення глобальної безпеки. Однак підтримка нашої держави США, Великобританією, Європейським Союзом (ЄС) та іншими країнами світу дозволила говорити про активізацію процесів щодо приєднання України до певних міжнародних інституцій, які можуть допомогти в протидії агресивним діям РФ. Одним з таких перспективних напрямків є вступ України в ЄС. Пригадаймо, що 17 червня 2022 р. Європейська комісія рекомендувала Європейській раді надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС, а 23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата на членство у ЄС. Важливо, що таке рішення супроводжувалося висновком Європейської комісії, де до України висунуто 7 блоків вимог, виконання яких доведе готовність нашої держави продовжувати свій шлях в ЄС. Серед них: реформа Конституційного Суду України; продовження судової реформи; антикорупція, включно з призначенням керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; боротьба з відмиванням коштів; втілення антиолігархічного закону; узгодження аудіовізуального законодавства з європейським; зміна законодавства про нацменшини. Зважаючи на короткий термін для їх втілення (до кінця 2022 року) та тривалу історію на цьому шляху, подолання цих кроків буде серйозним випробуванням [1].

Нас зацікавили вимоги щодо посилення протидії корупції та продовження судової реформи. Це не є чимось новим для України, оскільки така проблематика є актуальною в державній політиці всі 31 рік незалежності України. Однак сьогодні, коли вирішується доля нашої державності, зокрема ці проблеми стають певними викликами для національної безпеки. У цьому контексті слід пригадати, що Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021) чітко окреслила ці проблеми, зокрема «недобросовісність окремих суддів, працівників органів та установ судової влади, випадки толерування корупційних проявів; недостатній рівень впровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя; низький рівень суспільної довіри до органів судової влади...». Окремими заходами вирішення вказаних проблем визначені: «розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: ...впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу ...» [2].

Безумовно ці заходи є важливими та необхідними, але, на нашу думку, вони вирішують здебільшого питання комунікації, доступу до правосуддя, але залишається без уваги достатньо перспективне питання використання інформаційних технологій саме при здійсненні правосуддя. Отже, предметом нашого дослідження стало питання запровадження електронного судочинства через використання суддями кібернетичних методів при призначенні покарання.

Стан дослідження. Сьогодні проблематика використання інформаційних технологій у судочинстві є предметом постійних досліджень науковців. Окремі питання електронного судочинства досліджували В. Авер'янов, Г. Атаманчук, О. Андрійко, А. Бежевець, В. Бігун, І. Бойко, О. Бринцев, В. Бондаренко, Н. Голубєва, Л. Калініченко, А. Колесніков, Н. Кушакова-Костицька, О. Кучинська, Н. Логінова, О. Овчаренко, Л. Омельчук, О. Олійничук, Р. Олійничук, Л. Сердюк та інші. У кримінально-правовій науці використанню інформаційних технологій при формалізації призначення покарання були присвячені праці В. Курляндського, В. Чубарєва М. Оранжіреєва, Д. Дядькіна, С. Дементьєва, А. Арямова, А. Козуліна, Х. Алікперова та ін.

Однак питання використання суддями кібернетичних методів при призначенні покарання сьогодні в Україні майже не досліджується та не знаходить відповідну реалізацію в концептуальних документах щодо реформування системи правосуддя.

Метою дослідження є визначення новітніх перспектив розвитку електронного судочинства при призначенні покарання.

Виклад основного матеріалу. У цілому законам про кримінальну відповідальність пострадянських країн протягом їх розвитку був характерний примат дискреційного методу призначення пока-

рання. Тому формування сучасного законодавства на принципах широкого застосування суддівської дискреції є «генетичною» рисою в історії розвитку кримінального законодавства республік колишнього СРСР. Разом з тим правова невизначеність деяких кримінально-правових норм, багатозначність окремих термінів, варіативність покарання, відсутність в законі детальних і чітких правил призначення покарання – істотно ускладнюють правозастосовний процес. Усе це призводить до різнобою у судовій практиці, до помилок у правозастосуванні, корупційних проявів і в підсумку – до зниження авторитету судової влади [3, с. 126]. Пригадаймо, що Парламентська асамблея Ради Європи в резолюції «Корупція в судовій системі» № 1703 (2010) відзначає, що «корумпованість судової системи підриває верховенство права, що є наріжним каменем плюралістичної демократії; вона ставить під сумнів рівність перед законом і право на справедливий судовий розгляд, підриває легітимність всіх органів державної влади» [4]. У зв'язку з цим, на нашу думку, виникла необхідність розробки законодавцем юридичного «ідеалу» співвідношення формальних і дискреційних основ, що має сприяти підвищенню авторитету судового рішення, а також реальній кримінально-правовій протидії корупції.

Сьогодні наше суспільство постійно трансформується. Ті процеси, явища, які раніше виглядали як сюжет фантастичного фільму стають реальністю. Пригадаймо одне з перших потенційних правопорушень з використанням інформаційних технологій. Влітку 2015 року розробники зі Швейцарії побудували бота, який робив випадкові покупки в магазинах даркнета. Йому дали бюджет в 100 біткоїнів і відправили робити рандомні покупки, які розробники планували потім показати на виставці. Крім іншого, робот купив собі підроблений угорський паспорт і екстазі [5].

Також інформаційні технології стають у пригоді при розкритті та розслідуванні злочинів. Навесні 2017 року австралійські вчені з Технологічного університету Сіднея спільно з колегами з бразильського університету Санта-Крус-ду-Сула презентували для криміналістичних досліджень робота, здатного завдавати удари ножом [6]. У зв'язку з цим, не можна не згадати відоме відкриття професора Х. Алікперова «Глобальний дистанційний контроль над злочинністю». Соціально-правова цінність системи дистанційного контролю над злочинністю полягає в тому, що її втілення в життя дозволить реалізувати принцип невідворотності відповідальності в повній мірі [7].

Важливість і практична необхідність використання інформаційних технологій в різних сферах усвідомлена сучасним суспільством. Такі технології набувають поширення і для вирішення правових завдань. Юридична фірма Baker & Hostetler прийняла на роботу штучний інтелект «ROSS» розробки компанії IBM для ведення справ про банкрутство [8]. Вчені з університетського коледжу Лондона і університету Шеффільда створили «комп'ютерного суддю», який прогнозує рішення Європейського суду з прав людини з точністю до 79% [9].

Безумовно, інформаційний прогрес не може бути залишений без належного контролю з боку держави і не повинен порушувати права і свободи людини. Тому 27 квітня 2016 року було прийнято Постанову ЄС № 2016/679 про Загальний регламент про захист персональних даних (англ. General Data Protection Regulation, GDPR). Б. Гудман і С. Флаксмен з Оксфордського факультету статистики проаналізували цей документ і дійшли висновку, що він закріпить за європейцями «право на пояснення»: вони зможуть вимагати пояснити рішення, що прийняли алгоритми і яке стосується їх життя. Новий закон забороняє «прийняття рішень виключно на підставі автоматичної обробки даних, у тому числі профайлінг, які несуть несприятливі юридичні наслідки для суб'єкта персональних даних або значно впливають на нього або неї» [5].

Отже, інформаційні технології проникають у різні сфери юриспруденції, у тому числі у сфері правосуддя. Як відомо, системи електронних судів давно працюють у багатьох країнах світу [10]. Світова практика, на думку Ю. Голубевої, «орієнтується на впровадження інформаційних технологій у судочинство, зменшення усності та безпосередності судових процедур, при цьому кожна країна вирішує для себе проблеми економічної доцільності й ефективності подальшого впровадження цифрових технологій у судовий процес» [10, с. 201].

Не залишається осторонь від таких глобальних процесів й Україна. Як відомо, в жовтні 2021 року Державна судова адміністрація України відповідно до Закону України № 1416-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» від 27 квітня 2021 року, офіційним листом повідомила міністерства, центральні органи виконавчої влади, облдержадміністрації, місцеві та апеляційні суди, Національну асоціацію адвокатів України та територіальні управління ДСА України про початок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи

(ЄСІТС). Листом, зокрема, повідомляється, що рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 № 1845/0/15-21 затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС. У газеті «Голос України» від 4 вересня 2021 року № 168 (7668) Вищою радою правосуддя опубліковано оголошення про початок функціонування трьох підсистем (модулів) ЄСІТС – «Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистеми відеоконференцз'язку. Таким чином, зазначені в оголошенні Вищої ради правосуддя підсистеми (модулі) ЄСІТС почали офіційно функціонувати з 5 жовтня 2021 року [11]. Хоча, пригадаймо, що вже значний період часу функціонує Єдиний державний реєстр судових рішень і автоматизована система документообігу суду. Отже, слід констатувати факт, що окремі проблеми, які згадуються в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, держава починає нарешті вирішувати.

Однак, як вже було зазначено, розвиток електронного судочинства відбувається без врахування можливостей використання суддями комп'ютерних програм при призначенні покарання.

Слід пригадати, що в теорії кримінального права ідея формалізації призначення кримінального покарання не отримала належного розвитку, хоча і розглядалася в роботах окремих авторів [12]. Ця ідея пізніше була покладена в основу теорії В. Курляндського. Він вважав, що необхідно оцінювати в балах, з одного боку, певну одиницю міри покарання, а з іншого – значимість критеріїв його призначення, що належать до діяння і до особи винного [13, с. 77–95]. На використанні математики в процес визначення міри покарання заснована й позиція В. Чубарева [14, с. 15, 23–29]. Сучасні дослідження в кримінальному праві все частіше звертаються до роботи М. Оранжірєєва і зарубіжного досвіду щодо впровадження в судову практику систем підтримки прийняття судових рішень. Тому одні вчені пропонують застосовувати методи нечіткого логічного висновку для підтримки прийняття справедливих судових рішень. Зокрема, Д. Дядькін розробив алгоритмічний підхід до визначення виroku по нормам законодавства. Автор демонструє на прикладі оцінки соціальної небезпеки злочину можливості формального підходу, застосовуючи нечіткий логічний висновок [15]. С. Дементьєв також розробив бальну систему призначення покарання. На його думку, якщо вона буде прийнята, то це, без сумніву, не тільки підвищить авторитет закону і правосуддя, а й полегшить вирішення проблеми безпеки суддівського корпусу. Він запропонував приблизні таблиці, відповідно до яких обставинам, що пом'якшують і обтяжують покарання присвоюються бали [16, с. 196–204]. До числа прихильників математичних методів (й використання комп'ютера) при визначенні покарання слід віднести і А. Арямова [17, с. 223–228].

Розглядаючи проблему формалізації призначення покарання, слід зазначити, що в теорії кримінального права окремими вченими висловлюється думка про використання кібернетичних методів при призначенні покарання. На думку А. Козуліна, при програмуванні рішення застосування санкції слід виходити з того, що за своїм змістом даний процес є сукупністю міркувань про відповідність індивідуальних ознак, що характеризують особливості юридичної справи, закріпленим в нормах права обставинам, який впливає на вид і обсяг державного примусу, який обумовлений межами визначеними законом [18, с. 110]. Таким чином, якщо А. Козулін пропонує повністю запрограмувати процес призначення покарання, А. Арямов вважає можливим лише частково використовувати комп'ютер у цьому процесі.

При цьому окремі вчені виступають проти програмування процесу призначення покарання. Так, на думку І. Рагімова, це неможливо з двох причин. «По-перше, тому що судовий процес не технічний механізм, а реальна область життя і сприйнятливий організм, в якому особи, які беруть участь у справі, вступають в певні тимчасові взаємини, які регульовані нормами права. ... По-друге, електронний суддя не зможе призначити справедливе і доцільне покарання. ... Для практичної реалізації змісту Закону одного формально-логічного умовиводу недостатньо. Рішення про конкретні призначенні покарання всередині меж санкції – це вже справа не тільки формальної логіки, а питання діалектичної оцінки всіх обставин» [19, с. 120].

На нашу думку, є перспективним для запозичення при створенні нового кримінального законодавства є дослідження Х. Алікперова «Електронні ваги правосуддя», яке базується на матриці призначення покарання й алгоритмах його індивідуалізації. Під матрицею призначення покарання автор має на увазі «закладені в програмну платформу електронної системи визначення оптимальної міри покарання рамкові правила, закріплені на двох партитурах матриці, в яких обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, ... в залежності від їх позитивних і негативних властивостей індексовані позитивними і негативними балами» [20, с. 23]. Кількість цих балів визначено не тільки виходячи з

принципів розумності та здорового глузду, але і на основі загальноновизнаної формули «золотого перетину» і послідовності чисел Фібоначчі. З метою охоплення будь-яких різновидів злочинного прояву в програмну платформу електронної системи визначення оптимальної міри покарання закладені 25 алгоритмів, кожен з яких має свою партитуру індивідуалізації покарання з урахуванням відповідного злочину. Слід зазначити, що «Електронні ваги правосуддя» застосовуються тільки в тих випадках, коли суддя (суд) не вважає за можливе припинити кримінальне провадження. Іншими словами, ця система застосовується виключно в нарадчій кімнаті, куди суддя (суд) вийшов для винесення обвинувального вироку.

Аналіз такої наукової розробки дозволив зробити певні застереження щодо її можливої рецепції в Україні. Як відомо, в Кримінальний кодекс України вносяться постійно численні зміни (наразі більше тисячі змін та доповнень) [21], які не завжди логічні та адекватні реальним суспільним обставинам життя. Також існує проблема коректного та справедливого формулювання санкцій кримінально-правових норм, яка є загальноновизнаною серед вітчизняних криміналістів [21]. При цьому пам'ятаємо і триваючу розробку нового сучасного кримінального законодавства, яке створюється з використанням цифрових технологій та з розрахунком на майбутнє застосування в умовах діджиталізації. На думку розробників новітнього проекту Кримінального кодексу України, «у перспективі таке законодавство може стати інструментом штучного інтелекту в правозастовній сфері» [21]. Отже, стає зрозумілим, що використання кібернетичних методів формалізації призначення покарання неможливе без стабільного кримінального законодавства та справедливих санкцій заборонювальних кримінально-правових норм, які відповідають суспільній небезпеці посягання. Безумовно, це не найближча перспектива, це питання подальшого реформування системи правосуддя у контексті оновлення кримінального законодавства.

На підставі викладеного, ми можемо зробити такі загальні висновки:

- 1) проблематика автоматизації прийняття судових рішень в сучасних умовах діджиталізації, реформування судової системи та пошуку нових ефективних засобів протидії корупції при здійсненні правосуддя в Україні, потребує нового осмислення і можливої рецепції для впровадження в правозастосовну діяльність;
- 2) інформаційний прогрес не може бути залишений без належного контролю з боку держави і не повинен порушувати права і свободи людини;
- 3) використання кібернетичних методів формалізації призначення покарання неможливе без стабільного кримінального законодавства та справедливих санкцій заборонювальних кримінально-правових норм, які відповідають суспільній небезпеці посягання;
- 4) концептуальні документи щодо розвитку системи правосуддя повинні враховувати можливості використання сучасних технологій не тільки для розширення комунікації між суб'єктами, доступу до правосуддя, але й використання інформаційних технологій саме при здійсненні правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Сидоренко С. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/>
2. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
3. Кузнецов В. В. Формалізація призначення покарання як один із засобів мінімізації корупції під час здійснення правосуддя. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 125–130.
4. Корупція в судовій системі : резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 1703 (2010). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1044_rez_1703.htm
5. Кудрявцева Л. «Адвокат робота»: кто отвечает за преступления, которые совершают алгоритмы. URL: <https://vc.ru/future/17742-robot-advocat>
6. Ученые создали робота для расследования преступлений URL: <https://mir24.tv/news/15946104/uchenye-sozdali-robota-dlya-rassledovaniya-prestuplenii>
7. Алікперов Х. Д. Глобальный дистанционный контроль над преступностью: допустимость, возможности, издержки. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2016. № 3(42). С. 26–33.

8. Фурман І.М. IBM внедрила юриста с искусственным интеллектом «Росс», который в полную силу уже работает в одной из известных юркомпаний в США. URL: http://protokol.com.ua/ua/yurist_s_iskusstvennim_intellektom_ross_bil_nanyat_na_svoyu_pervuyu_yurfirmu
9. Knapton Sarah. Artificially in telligent «judge» developed which can predict court verdicts with 79 per cent accuracy. URL: <http://www.telegraph.co.uk/science/2016/10/23/artificially – Intelligent –judge – developed – which – can – predict – court>
10. Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2020. 204 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039>
11. В Україні починають офіційно функціонувати підсистеми (модулі) ЄСІТС. Державна судова адміністрація України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/general/1188679>
12. Непомнящая Т. В. Формализация назначения наказания. *Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий*. 2015. № 2. С. 55–60.
13. Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. *Основные направления борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1975. С. 77–95.
14. Чубарев В. Л. Общественная опасность преступления и наказание / Под ред. Ю. Д. Блувштейна. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1982. 96 с.
15. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания : алгоритмический подход. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2006. 508 с.
16. Уголовное наказание: содержание, виды, назначение, исполнение / С. И. Дементьев, Р. А. Дьяченко, А. И. Трахов. Краснодар : Изд-во Южного ин-та менеджмента, 2000. 311 с.
17. Арямов А. А. Общетеоретические основы учения об уголовном наказании: дисс. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 288 с.
18. Козулин А. И. Программирование решений о применении наказания и других мер воздействия. *Проблемы социалистической законности* : республ. межвед. науч. сборник. Харьков : Вища школа, 1989. Вып.24. С.110–111.
19. Рагимов И. М. Философия наказания и проблемы его назначения. Баку : Дипломат, 1998. 126 с.
20. Аликперов Х. Д. Компьютерная программа определения меры наказания. Материал доклада, сделанного в Санкт-Петербургском международном криминологическом клубе 15 февраля 2019. Баку : АфполигрАФ.156 с.
21. Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept>